

SCHUYLER'İN SEYAHATNAMESİ'NE GÖRE RUSLAR'IN TAŞKENT'İ ELE GEÇİRİŞLERİ VE ÇAR II. ALEKSANDIR'IN BEYANNAMESİ

Necati AVCI*

Özet:

Amerikalı gezginci Eugene Schuyler; 23 Mart 1873'te çıktığı Ortaasya seyahatine, Petersburg'dan başlayıp, Volga Irmağı kıyılarında önceden yerleşmiş olan Alman muhacirleriyle görüşmüş, Başkır, Oralsak, Kazak ve Ortaasya'da yaşayan diğer Türk aşiretleriyle de bir araya gelmiştir. Yol esnasında uğradığı Kırgızlar ve sair kabile halkıyla yakından ilgilenmiş ve bize bir kültürü ulaştırmış ve o dönemin Ortaasya tarihinin bir safhasına ışık tutmuş olan bu eserini bırakmıştır.

Elimizdeki seyahatnamenin aslı İngilizce olup, ilk defa 1876'da Londra'da basılmıştır. Eseri; Heybeli Adada bulunan Mekteb-i Bahriyye-i Şâhâne İngilizce öğretmenlerinden Sağ Kolağası Ahmet Efendi Osmanlıcaya çevirmiş, tashihini de Basiret Gazetesi sahibi Ali Efendi yapmıştır. Eserin Osmanlıca ilk baskısı, Maarif Bakanlığı izniyle, aynı gazetenin matbaasında h. 1294/m. 1877'de yapılmıştır.

Bu seyahatnameyi sadeleştirirken, elimizden geldiği kadar Osmanlıca aslındaki ifade ve üsluba sadık kalmaya çalıştık; bununla birlikte, ilgili gördüğümüz bazı yerlerde kaynaklardan da yararlanarak, ufak tefek müdahalelerde bulunmak zorunda kaldığımızı da belirtmeliyim.

Anahtar Kelimeler: Schuyler, Seyahatname, Türkistan, Çar Aleksandır, Beyanname, General Çernayev, Taşkent.

CONQUERING TASHKAND CITY BY RUSSIAN AND THE DECLARATION OF CZAR ALEXANDRE II, AS TO SCHUYLER'S VOYAGE

Abstract:

The American voyager Eugene Schuyler hold his voyage of Middle Asia at March 23rd 1873, beginning from Petersburg and meeting with German's emigrants who were settled at the shore of the river of Volga. Also he met with other Turk's tribes who were living at Bashkır, Oralsak, Kazak and Middle Asia. So he connected with Kırgız and people of the other tribes during his road and he left a historical work about the culture of Middle Asian and that age.

The original of this voyage was English and published for first time in 1876 in London; then translated to Ottoman Turkish and published in Istanbul in 1877.

While simplifying his travel, we tried to remain faithful to the original expression and style of the Ottoman Empire as much as possible; on the other hand, I should also

* Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, e-mail, drnavci2000@yahoo.com

mention that we have to be in small interventions by exploiting the sources in some places we have seen.

Key Words: Schuyler, Voyage, Turkistan, Czar Alexandre II, Decleration, General Chernayiev, Tashqand.

CONQUERING TASHKAND CITY BY RUSSIAN AND THE DECLARATION OF CZAR ALEXANDRE II, AS TO SCHUYLER'S VOYAGE

Abstract:

The American voyager Eugene Schuyler had hold his voyage of Middle Asia at March 23rd 1873, beginning from Petersburg and meeting with German's emigrants who were settled at the shor of the river of Volga. Also he meeting with ather Turk's tribes who living at Bashkir, Oralsak, Kazak and Middle Asia. So he had connected with Kırğız and peoples of the ather tribes during his road and he had leaved for us the Middle Asian historical work about the culture of that age.

The original of this voyage is English and publeshed first time at 1876 at London; then translated to Osmanish and published at Istanbul at 1877.

We simpliflicated it and corrected his style and add some necessary knowledges on.

Key Words: Schuyler, Voyage, Turkistan, Czar Alexandre II, Decleration, General Chernayiev, Tashqand.

I. GİRİŞ

Bu yazımız; Amerikalı ünlü gezgincilerden Eugene Schuyler'in, Petersburg'dan hareket ederek, Volga nehri kıyısında yerleşen Alman göçmenler ile yaptığı görüşmüştür. Bu görüşmelerde Başkır, Ural ve Kazak toplulukları, gelenek ve görenekleri, Orta Asya'nın kapısı makamında bulunan Orenburg şehrine uğrayarak, önceden tanışmış olduğu bazılarıyla dostluk kurarak sohbet bulundu. Buradan kılavuz ve sair malzemelerini tedarik etti. Ural dağlarını aşarak deve üzerinde Orta Asya bozkır ve ovalarını, Kara Kurum çölünü geçip Kazali (Kadı Ali) şehrine varmıştır. Bu yolculuğu esnasında uğradığı Kırğızlarla sair kabile ve aşiret halkının gelenek ve göreneklerine, at yarışları, evlenme ve düğün âdetleriyle sair durumlarına dair, dikkate değer alışkanlıklarını not etmiştir. Bu notlarını, İngilizce kaleme aldığı "Resimli Türkistan Tarih ve Seyahatnamesi"nden kısa alıntılarla, aynı konuyu işleyen ve önemli görülen bazı kaynaklarla da karşılaştırarak; yerinde gördüğümüz yapılması gereken düzeltmelerden oluşmaktadır.

Seyahatnamenin Osmanlı Türkçesi ilk defa İstanbul'da, Darsaâdet matbaasında h. 1294/m. 1877'de basılmıştır (Schuyler, 1294, 1). Bu eser ikinci kez ise; 1877 tarihli

birinci baskısından İngilizce olarak kısaltılmış bir şekilde, G. Wheeler tarafından hazırlanarak 1966'da Londra'da tekrar basılmıştır.

II. TARİHÇE

Taşkent, Maverâünnehir içerisinde olduğu gibi, gâh Buhara ve Semerkant hanları yönetimi altında ve gâh Kuzey-Doğuda bulunup idare merkezleri Balasagun'da bulunan Çağatay aşireti yönetimine geçmesine rağmen, başlangıçta büyük ve meşhur bir ticaret beldesi olduğu şüphesizdir. Cengiz Han burayı, civar vilâyetleriyle beraber yönetimi altına alarak, kendisine karargâh edinmiştir. Böylece şehir uzun süre oğlu Çağatay Han ile torunlarının yönetiminde kalmıştır. Emir Timur, Taşkent'i kuvvet kullanarak zapt ederek boyunduruğu altına almış, torunlarının yönetiminde iken buraya saldıran Şeybânî Hanına güçlü bir şekilde direnemediklerinden geri çekilmek zorunda kalmış ve bu han tarafından zapt edilmiştir (Nâme-i Hümayun Defteri, No. 6, 351; Günaltay, 1938, 337-365; Uzunçarşılı, 1959, IV, 147)¹. Kırgızlar; 1698 başlarında Şan ve kuvvetleri Orta Asya'ya tamamen yayıldığı sırada, Taşkent şehrini, Semerkant ve Buhara hanı Abdullah Hanın elinden almışlardır. Taşkent 1723'e kadar Kırgızların yönetiminde kalmış ise de, son olarak Cunğarya taraflarına sahip olup, gün geçtikçe topraklarını genişletmekte olan Galdan Tseren Han (1727-45) (Hayit, 1995, 18, 54; Kurban, 1995, 63) tarafından zapt edilmekle Kırgızlardan geri alınmıştır. Galdan Tseren hanedanı da 1769'da ortadan kalkınca, yalnız Buhara Hanına senelik bir miktar vergi vermekle bir emirlik hükmünde yönetilmekte iken yeniçağ başlarında burasını Hokand Hanı Âlim Han (Hayit, 1995, 34, 35)² zapt ederek kendi hanlığına bağlamıştır. Birkaç sene sonra Hokand Hanlığı Buhara hükümdarı tarafından zapt edilmekle tâbiyeti altına alınmış ise de, aradan çok geçmeden Hokand Hanlığı tekrar kurulmakla eski bağımsızlığına kavuşmuştur. Şehir Rusların eline geçinceye dek Hokand Hanının yönetiminde kalmıştır. Fakat gerek Hokand Hanlığı yönetiminde ve gerek Buhara hükümdarlığı tâbiyetinde bulunduğu müddetçe, buralarda karışıklık eksik olmayıp, daima etraf ile ve birbirileriyle savaş ve mücadele ettiklerinden dolayı halk hiç bir zaman huzur içinde bulunamamıştır. Taşkent, bir zamanlar Hokand Hanının payitahtı olup, han bilcümle halkıyla beraber orada ikamet etmiştir (Schuyler, 1294, 152, 153).

Rus kumandanlarından General Çernayev'in (Hayit, 1997, 209)³ az bir kuvvet ile Taşkent şehrini zapt etmesi, Rusların Orta Asya tarihinde isim salmalarını sağlamış ve anılan general haylice şöhret kazanmıştır. Şöyle ki: Ruslar, 22 Eylül'de Taşkent'i

¹ Harezmi veya Özbek Hanlığı, Hıve ve Maverâünnehir'i işgal eden Şeybânî Özbekleri tarafından h. 921'de (m. 1515) kurulmuş olup, ilk hükümdarı I. İlbara Han'dır. Nâme-i Hümayun Defteri, No. 6, 351; Günaltay, 1938, 337-365; Uzunçarşılı, 1959, IV, 147 vd.

² Narbuta Han'ın oğlu ve halefi olan Âlim Han, 1816 yılına kadar saltanat sürdü. Hayit, 1995, 34.

³ Bu general sonradan Osmanlı askerleri aleyhine ayaklanmaları sırasında, Sırp ordusuna katılmıştır. Bu kumandan daha sonra Türkistan genel valisi olmuştur. XIX. Yüzyılın ortalarından XX. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar Türkistan genel valileri şunlardır: Von Kaufman (1867- Mayıs 1882), Çernayev (1882-1884), Rozenbakh (1884-1889), Verevskij (1889-1898), Duhovskiy (1898-1900), Somsonov (1907-1914), Kuroptakin (1914-1917). Holdsworth, 1959, 70; Saray, 1993, 22; Saray, 1994, 66-79; Hayit, 1995, 158; Hayit, 1997, 209.

almak üzere taarruza geçtiği zaman, şehrin savunmasını Nur Muhammed'in birlikleri üstlenmekteydi. (Saray, 1993, 38). Rus generali Çernayev, Ekim 1864'te Çimkent şehrini zapt ettiği esnada Taşkent Kuş Begi, Çimkent'in savunması için Rus askeriyeye hayli uğraştığı halde sonuçta şehit düştükten sonra, Taşkent'in savunmasıyla görevli askerî kuvvetin de büyük bir kısmı telef olmuştur. Bundan sonra Çernayev, Taşkent'e şiddetle saldırır ise, hemen zapt edileceği kuvvetli tahminle 15 Ekimde bu şehir üzerine yürümüştür. Ancak Taşkent'in etrafında bulunan bahçelere kadar ilerlemiş ise de, içeriye giremediğinden dolayı oralarda bir mevziye yerleşmesiyle, topraklarını kurarak suru döğmeye başlamıştır. Surun bir tarafını yıktığı sırada saldırı emri vererek, şehrin üzerine yürümek istemiştir. Ancak şehir içerisinde bulunan halk fevkalâde bir cesaret göstermekle karşılık verip direndiklerinden dolayı Rusların taburu savunulamayıp, otuz altı ölü ile yüz yirmi yaralı vererek Çimkent'e geri çekilmişlerdir (Schuyler, 1294, 154; Saray, 1993, 20-21). Ruslar, Hokand üzerine gönderilen askerî kuvvet ile Taşkent'in zaptı için ikinci defa hücum etmişler ise de, yine büyük kayıplar vererek geri çekilmeye mecbur kalmışlardır. Buhara Hanı; Rusların toprak genişletmesinden dolayı telaşa düşüp Taşkent'i, onlar istila etmeden önce kendisi almak üzere, Uranpa civarında askerî kuvvet tedarik ederek gerekli gördüğü hazırlığını yapmıştır. Rus ordusunun da hazırlanmakta olduğu haberi alınması üzerine; Taşkent halkı zaten Hokand hanlarının zulüm ve saldırılarından şikâyet etmekte olduğundan Buharalıların, derhal itaat arz edecekleri korkusuyla, Çernayev bunun önünü alma tedbirine gitmiştir.

Çernayev, yaklaşık on altı mil uzaklıkta bulunan Taşkent şehrinin suyunun geldiği Çırçık Irmağı kıyısında Niyaz Beg istihkâmı üzerine saldırarak burasını kolaylıkla zapt etmesiyle, halkını sudan yana baskı yapacak bir kuvvete sahip olmuştu. Halk bundan sonra su kaynağını geri almak için yine karşı koymuşlar ise de, bunu başaramamışlardır. Sonunda çaresiz kalarak Ruslara 23 Haziran 1865'te teslim olmuşlardır. (Singh, 1878, 8-9; Saray, 1993, 37-39)

Şehir halkının bir kısmı Hokand Hanı Âlim Kulu Handan nefret edip, Rusların yönetimini Hokand yönetimine tercih ettikleri için, şehrin Ruslar tarafından zaptını arzu etmişlerdir. Buna rağmen bu düşüncelerini açıktan açığa söylemeye dahi cesaret edemediklerinden dolayı, şehrin kuzey tarafında bulunan kale kapısını gizlice Ruslara açmaya karar vermişlerdir. Ruslara birisini göndererek keyfiyeti ihbar etmişlerdir. Buna dayanarak Çernayev cesaretlenip adı geçen Niyaz Beg istihkâmından ayrılarak, şehre altı mil mesafede uygun bir yere gelmiştir.

Ertesi gün Ruslar karar verilen kapıdan şehre girmek üzere iken, beri taraftan Hokand naibi Molla Âlim Kulu; altı bin kişi ve kırk topla gelip, kuzey yönündeki kapıdan Taşkent'e girmiştir. Bunun üzerine Ruslar'da evvelki cesaret kalmayıp korkmaya başlamışlardır. 21 Mayıs'ta, Âlim Kulu yedi bin silahlı savaşçı ile Rusların ordugâhı üzerine saldırarak iki saat kadar süren çarpışmalarda Rusların silahlarına dayanamayarak büyük kayıplar ile Taşkent'e geri çekilmiştir. Ruslar Hokandlıları şehrin

kale duvarına kadar takip etmişlerdir. Fakat aynı gün şehre hücum etmeyi düşünmediklerinden dolayı tekrar ordugâhlarına dönmüşlerdir. Bu çarpışmada Rusların elli zaiyatı ve hayli yaralıları olmuş ise de, Hokandlılardan üç yüze yakın şehit arasında, sonradan yapılan incelemelerden, Molla Âlim Kulu'nun da isabet aldığı bir kurşunun tesiriyle vefat ettiği anlaşılmıştır (23 Mayıs 1865). (Saray, 1993, 39).

Âlim Kulu'nun vefatı yalnız Taşkent'te değil bütün Hokand topraklarında büyük bir üzüntüye yol açmış, halk pek fazla telaş ve endişeye kapılmıştır. Bunun üzerine Hokandlılar, Ata Beg'i (Schuyler, 1294, 156; İlku, 1997, 410-411)⁴; iki yüz süvari ile Buhara hanına göndermişler. Ancak Ata Beg, Rusların Taşkent şehrine şiddetle saldırmakta olduklarını, Âlim Kulu'nun şehit düştüğünü ve artık güçleri tükenip Ruslara teslim olacaklarını açıklayan bir yazı göndermişler ve eğer Buhara emiri gelir ise halkın tamamının kendisine can ve gönülden tabi olmaya hazır olduklarını, ayrıca bildirmişlerdir.

Ruslar, şehir halkından para gücüyle kendilerine casuslar ayarlamış olduklarından dolayı, bunlar vasıtasıyla Buhara emirine gönderilen nâmeden haberdar olmuşlardı. Bunun üzerine Seyhun nehri (Sır Derya) üzerinde bulunup Buhara geçidindeki köprü ve karşısındaki Çinyaz istihkâmı korumasıyla görevlendirilen Hokandlıların; daha önce savaştıkları Rus taraftarı Taşkentli bir takım Ak Sakallar gelip Ruslara bilgi vermişlerdir. Bunun arkasından birkaç yüz Rus askeri gönderilerek köprü ve istihkâm tamamen tahrip edilmiştir. Çernayev de şehre üç mil mesafede Buhara güzergâhını kontrol etmeye başlamıştır.

Taşkent şehri; dışından gelen suya muhtaç olduğu için, Çırçık suyu ise Rusların zaptında olduğundan suyun akıntısını çevirmeleri nedeniyle şehir içinde su sıkıntısı had safhaya varmıştır. Şehrin etrafındaki bahçelerde, ekinin dahi Rusların zaptında kalmasıyla, halktan rastladıklarını amansızca öldürüp telef etmek, hayvanlarını da gasp etmekte olduklarından dolayı, halkın durumu bu yüzden de iyiden iyiye zorlanmaya başlamıştır.

Halkın ümidi yalnız Buhara hanı Emir Muzaffereddin'de kaldığı halde, bu han tarafından gelen cevapta Hokand Hanının oğlu Seyyid Sultan Han; halk tarafından rehin olarak Buhara'ya gönderilir ise, davet yazılarının kabul edileceği beyan edildiğinden, halk bütünüyle beklemeye mecbur kalmıştır (Saray, 1993, 39; Hayit, 1995, 92-93). Bu cevabnâmedeki anlam özeti etrafa yayıldığı zaman Seyyid Sultan Han, yanına iki yüz süvari alarak 21 Haziran gecesini Taşkent'ten kaçtığı esnada Aşan Beg isimli biri, yanındaki iki bin kişi ile Buhara tarafından gelip kendi kendine şehri

⁴ Bu Ata Beg, "Atalık Gazi" olup şimdiki halde Kaşgar emiri Yakub Han (1820-1877), Çinlilerin elinde bulunan Kaşgar'ı alıp, Doğu Türkistan'da bağımsız bir devlet kur bir kumandandır. Taşkent yakınında bulunan Pişkent kasabasında doğdu. Hokand hanlığı adına 1853'te Kazakistan'da Akmescit'i (bugünkü Kızılorda'yı) başarıyla savundu. Çimkent'in savunmasıyla görevlendirildi (1864). Rusların toplarla saldırıya geçmesi üzerine geri çekilmek zorunda kaldı. Çinlilerden Kaşgar'ı, Yarkent'i ve Doğu Türkistan'ın diğer şehirlerini alarak bağımsız bir devlet kurdu (1867). Seyyid Yakub Han Töre'yi İstanbul'a gönderdi. Osmanlı Sultanı Abdülaziz'e tabi oldu. Hutbayı da onun adına okutup, parayı onun adına bastırıldı. Osmanlılardan subay ve top temin etti. 1872'de gerçekleşen Çin saldırısına karşı savunmaya hazırlanırken Hokand hanı tarafından zehirletilerek öldürüldü. Çinliler, Doğu Türkistan'ı tekrar işgal ettiler. (Schuyler, 1294, 156; İlku, 1997, 410-411).

zapt etmiştir. Bu sırada Buhara Hanı tarafından gönderilen askerî kuvvet de birkaç kol olmak üzere, Seyhun nehri kıyısında görülerek, Taşkent şehrine doğru gelmekte olduğunu General Çernayev haber almıştır. Çernayev, fevkalade telaşa düşmüş ise de, bu durumu askerine bildirmemiştir. Çünkü adı geçenin maiyetinde bulunan askerî kuvvet ancak iki bin kişi ve on iki toptan ibaret idi. Buna dayanarak, yirmi beş ayak yüksekliğinde ve on altı mil kadar uzunluğunda bir sur ile çevrili, yüz binden fazla nüfusu barındıran Taşkent'i kuşatmak imkânsız görülüyordu. Savaş durumu teşkiliyle, Buhara askeri üzerine saldırarak savaşa başlamaları da mümkün olamayacaktı. Ayrıca Buhara askerinin otuz bine yakın olmasından kaynaklanan, general tamamıyla sıkıntıya düşmüştür. Mamafih General Çernayev 27 Haziranda Taşkent'in kuzey tarafında bulunan Kamlan kapısı üzerine saldırıya geçmeye karar vermiştir. Bu karar, anılan kapının olduğu mevzi, şehrin en yüksek yeri olduğu için bir defa zapt edildiği zaman topları şehre bakan bir mevziye yerleştirmekle, halkı teslim almaya mecbur etmek mümkün olur tahmininden ileri gelmiştir.

Kısacası o gün saat üç sularında Binbaşı İbramof, üç dört yüz nefer ile hisarın üzerine saldırarak burasını döğmeye başladığında, anılan kapı yakınında bir mevziinin yıkılmasıyla şehre girmeyi başarmıştır. Tam da bu esnada Taşkentliler, etraftaki kulelerden üzerlerine güller yağdırmışlardır. Buna rağmen, bunlar yaklaşık olarak kale duvarı altından Rus taraftarlarının şehirde, içinde oturdukları zannedilen Kara Saray kapısına doğru gitmeye başlamışlardır. Bu sırada Binbaşı Dolakrova da Hokand kapısından girerek iç kalenin bir kısmını zapt etmiştir (Demir, 1998, 50). Aynı gün akşamına kadar şehir içinde yapılmış olan istihkâmları tahrip etmişlerdir. Fakat Ruslar, evlerle bağlantılı olan bahçe duvarlarından gördükleri karşılığın pek şiddetli olduğunu itiraf etmekte idi. O akşam ne kadar mümkünse asayiş temin edilip, sabah olduğunda iç kaleyi, altına lağım kazmak ile uçurmak üzere gönderilen Ruslar, sokaklarda bir takım arabalar ve kesilen ağaçlardan yapılmış çapraz istihkâmlarla karşılaşmışlardır. Ruslar, İlk etapta bu istihkâmları kaldırmakla halkın ateşini kesmek mümkün olur düşüncesine dayanarak, aynı günün akşamına dek bu minval üzere çarpışmakla geçirmiştir. Fakat akşamüzeri halk tarafından gönderilen Ak Sakallar; Rusların, artık memleketi harap etmelerinden ve insan öldürmelerinden vazgeçmelerini temenni etmekle, ertesi günü şehri teslim edeceklerini kesin olarak ifade ve beyan etmişlerdir. Bunun üzerine; Ruslar'da zaten güç kalmadığından muvafakat etmişlerdir. Ertesi gün Taşkent halkı, önde gelen adamlarıyla Ak Sakallar, kadı, müftüler ve sair bazı zevat, Rusların şehir içindeki ordugâhına gelerek karşılıksız ve hiç bir anlaşma yapılmadan, şehri hemen terk ve teslim etmişlerdir. Bunun üzerine Ruslar derhal asayiş sağlamaya başlamış, bundan sonra bir tüfek bile patlamayıp Taşkent de Rus topraklarına ve zulüm eline geçmiştir.

Taşkent'i koruyanların sayısı otuz bin kişiden ibaret olup, bunun beş bini süvari olduğu halde, üç yüz elli Kazak askeri bunları takip ederek Çırçık Irmağı yönüne kaçmışlar ve cümlesi hayvanlarını suya sürüp karşı kıyıya geçebilmişlerdir. Şehir

içerisinde bulunup Ruslar tarafından zapt edilen savaş malzemelerine gelince; on altı sancak ile altmış üç top ve yetmiş ki bin libre barut ile harp mühimmatı ve sair den ibaret bulunmuş idi. Fakat Rusların kadın ve çocuklara varıncaya kadar zalimce davranmaları, halktan ele geçirdiklerini alıp, hayvan ve elbiselerini yağmalamışlardır. Ruslar bununla da yetinmeyerek, evleri basıp gördükleri kıymetli eşyaları da gasp edip soymuşlar ve pek çok canlar yakmışlardır. Rusların bu çarpışmada yüz yirmi altı ölüsü ile altmış yaralı olup; yerlilerin rivayetine göre ise, halkın verdiği kayıplar bine varmıştır (Schuyler, 1294, 159).

Aradan iki gün geçtikten sonra şehir halkından, Rus taraftarı olup şehrin teslimine çalışanlar, General Çernayev ile görüştiklerinde, bunlara ilgi gösterilip iltifat edilmiş ve kendilerine hayli akçe verilmiştir. Bundan sonra Çernayev; halkın eskiden olduğu gibi kendi işleriyle meşgul olmaları ve Ruslara yapılacak muamelenin birbirlerine olan muamelelerinden farklı olmaması zorunluğu anlamında, Rus çarı adına bir beyanname yayınladığı zaman, bütün halk bunu kabullenip itaat etmişlerdir. Aşağıdaki beyanname Taşkent'teki Rus taraftarı Müslüman halkın tertibi olup, Çağatay dili ile yayınlandığı gibi içerikleri hem dikkate değer hem de hayret uyandırıcı olduğu için giriş ve sonucundan bir kısmının burada açıklamasını uygun gördük (Esin, 1997, 28)⁵.

III. RUS ÇARI II. ALEKSANDIR'IN TAŞKENT HALKINA GÖNDERDİĞİ BEYANNAME

Rus imparatoru Beyaz Çar'ın verdiği (Sami, 1889, I, 326-328; Kurban, 1992, 66; Karal, 1988, V, 240; Karal, 1995, VII, 21, 55; Hayit, 1997, 209)⁶ ve mutlak vekili olan [Aleksandır Mikail] İskender Çernayev tarafından okunan bu beyannamede, tüm Taşkent ahalisinin, tam itaat ve riayeti kabul etmek zorunda olduğunu bildirir.

Taşkent şehri; imparatorum ve veli nimetim çar hazretlerinin mülküne zamım ve ilâve olunmuştur. Siz ise dîni mübîn-i İslamiyet'te bulunduğunuz cihetle Hak Celle ve Ala Hazretlerinin Nebiy-yi muhteremi, Hazreti Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem Hazretlerine inzal buyurduğu Kur'an-ı Azimuşşanı ile şerî'at-i Muhammediyye'ye tamam-ı itaat ve inkiyadınız bulunduğundan metbuunuz bulunan çar hazretlerine şayet biriniz tarafından bir gün itaatsizlik zuhur edecek olur ise mücazat-ı şedîdeye duçar olacağınız umur-ı bedihiyyedendir. Herkes cami'-i şerife gidip ve beş vakit namazlarına devam edip, namaz vakti minarelerde cehren ezan-ı Muhammedî kıraat okunur okunmaz cümlelizin bi'l-ittifak cevâmi'-i şerîfeye giderek namazlarınızı kılmak ve duanızı etmek lazımdır.

⁵ VII. yüzyıl başında, Araplar Türkistan'a geldiği zaman Taşkent, Türklerle meskûn bir şehirdi. Arap tarihçileri Taşkent'ten Şâş diye bahsederler. Taşkent, 1865'te Ruslar tarafından işgal edildiği zaman, Hokand Hanlığına bağlı idi. Türkistan; XIX. yüzyılın son çeyreğinde, hatta tam olarak 1881'de St. Petersburg'da Rusya ile Çin arasında yapılan bir anlaşmayla ülkenin batısı Ruslara, doğusu da Çin'e verilmek üzere; Batı Türkistan ve Doğu Türkistan diye ikiye bölündü. (Esin, 1997, 20).

⁶ Çar Aleksandır II. (1818-1881); Rus Çarı I. Nikola'dan (iktidarı 1825-1855) sonra tahta geçerek, 1855-1881 arasında hüküm sürmüştür. (Sami, 1889, I, 326-328; Karal, 1988, V, 240; Karal, 1995, VII, 21, 55; Hayit, 1995, 67, 71; Hayit, 1997, 209; Muncid, 1984, 41, 720).

Çocuklarınızın mekteplere devam ve emr-i tahsillerine dikkat ve ihtimam olunması matlub-ı kat'îmiz olmakla, buralara dahi kemâliyle dikkat ve itina eylemeniz ve ömr-i azizinizin beyhude imar edilmemesi mühim umurdandır. Bunların haricinde hareket edenler terbiye olunacaktır. Şehir ahalsi boşuna vakit geçirmeyip herkes kendi işiyle meşgul olacağı gibi pazar halkı dahi vakitlerini boş yere zayi etmeyerek, ahz u ita ile geçirmeleri mültezim-i kat'îdir.

Şer'at-i Muhammedîye, müskirat şöyle dursun hatta keskin bozanın bile içmesini men' buyurduğu gibi, ahz u itada hile etmek veya kumar oynamak ve bir kimsenin ırz ve namusuna tasallut etmekten katiyen men' ve nehiy buyurduğu cihetle cümlelerin şer'at-i ğarrâya temessükü vâcibât-ı umurdandır. Taşkent ahalsinin, servet ve haysiyet-i zâtiyesine bakmayarak evâmîr-i mezkureyi icrada kâffesi müsavi oldukları misillu haneleriniz ile bahçe ve değirmen, velhâsıl müştemilatınızın cümlesi, yine kadîm sahiplerine ait olup, Rusya askerinin hiç birinizden beş para almaya hak ve salâhiyeti yoktur. Asâkir-i markûme, ahâli-yi şehirden hiç birinin hanesine girmeye mezun olmadığından, şayet biri cebren girecek olur ise derhal hükümete haber verilerek mücazat-ı şedîdeye mazhar olacağı şüphesizdir. Madam ki size bu kadar lütuf ve mürüvvet gösteriliyor, siz de Rusya imparatoru ve Türkistan padişahı hazretlerinin devam-ı âfiyetine câmilerde dua etmelisiniz. İçinizden biri şayet diğerini katleder veya sirket töhmetiyle müttehem olur ise, Rusya kanunuyla mahkûm olacaktır. Ahaliden birinin vefatında veya kendisini itlaf eylediğinde, müteveffanın emval-ı metrukesi ber mûcib-i şer'-i şerif, iyâl ve evlâtlarına intikal edip bizim hiç bir şey almaya hak ve salâhiyetimiz olmayacaktır. Şimdiye kadar mahsulât-ı tabiiyeden ber mûcib-i şer'-i şerif vermekte olduğunuz üşrü bu sene Rusya imparatoru hazretleri size bağışladı. Bundan böyle müşârun ileyhin inâyetinden dûr olmayacağınızı ben ki İskender Çernayev'in resmen size ilân etmeye memur oldum (Schuyler, 1294, 160-162).

Fi 6 Saferu'l-hayr sene-i hicrî 1282

Ve Fi 2 Temmuz sene-i milâdî 1865}

Çernayev bu beyannameyi; halkı kendi tarafına çekmek üzere bir desise ile yayınlamıştır. Bu vesileyle Çernayev, halkı ikna ve iğfal ederek, aradan çok geçmeden, Taşkent halkının vermekte oldukları vergi ile gördükleri zulmün had ve hesabı yapılamaz hale geldi. Oralarda İslam yasalarının yalnız namı kalıp, her yerde Rus mahkemeleri kuruldu. Çaresiz kalan halkın çekmekte olduğu zulüm, tahammülü aşmakta ve şartlar git gide daha da ağırlaşmaktaydı.

IV. SONUÇ

Prens Baryatinisky, Rusya'nın hareket alanının Türkistan olması gerektiği konusunda Çar II. Aleksandır'ı ikna etmeyi başarmıştı. Baryatinisky'nin yetiştirmeleri olan ve Çar II. Aleksandır'ın en güvenilir adamları haline gelen Albay Milyutin ile İgnatiyev⁷;

⁷ Sonradan general olan Nikolay Pavloviç İgnatiyev, 1865-1876 yılları arasında, İstanbul'da Çarlık Rusya'sının elçisi olarak bulunmuştu. Bu sırada Balkanların kan gölüne çevrilmesi için elinden geleni yapmış ve tarihimizin acı

Rusya'nın yalnız Türkistan hanlıklarının istilasında değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti aleyhinde genişlemesinde de en büyük rolü oynamışlardır. Çar, İgnatiyev'i, bölge hakkında rapor hazırlamak ve bu konuyu iyice araştırmak üzere görevlendirmişti. (Saray, 1994, 66; Yalçınkaya, 1996, 34)

Milyutin'in ilk işi; Rusya imparatorluğunu, komşuları hesabına genişletme ihtiras ve heveslisi olan fanatik generalleri komutan tayin etmek olmuştur. Baryatinisky'nin yaptığı askerî reformlar sonucunda kendilerine geniş yetkiler verilen bu sınır bölgesi komutanları, pervasız davranışlarıyla kısa zamanda Hîve ve Hokand sınırlarında kasıtlı olarak büyük anlaşmazlıklar çıkararak, buralara müdahalelerde bulunmak için bir bahane çıkarmışlardır. Arkasından uluslararası hukuk kurallarını çiğneyerek, kısa sürede Taşkent, Hîve ve Hokand toprak ve kalelerini zorla işgal etmeye başlamışlardır. 1865 yazında Türkistan'ın Taşkent, Hîve, Hokand ve diğer kaleler ile Aral kıyıları Ruslar tarafından tamamen işgal edilmiştir. Hokand ve Hîve hükümetleri durumu Rusya imparatorluğu nezdinde protesto etmelerine karşın, Rus hükümeti sadece üzüntülerini bildirerek, sınır komutanlarının tam yetkiyle donatılıp hareket ettiklerini de ilave etmiştir. (Khalfin, 1964, 51; Saray, 1994, 66)

Kapılarına kadar gelip dayanmış olan Rus istilasını, Osmanlı Devletinin tavsiye ettiği gibi, birlikte mücadele etmeleri yerine, kendi aralarında çekişmeleri, Türkistan Türklerinin en büyük talihsizlikleri olmuştur. Rusların bu iç mücadeleden istifade etmeleri ile Buhara'yı bilhassa Hokand'a karşı destekler görünmesi, Hokand'da bir grubun Buhara hâkimiyetini istemesi, Emmi Muzaffareddin (1861-1885)'in bir kısım Hokand arazisini işgal ederek, Buhara'ya ilhak etmesine yol açtığı gibi, Rus işgalinden önce güçlerini tüketerek, zayıf düşmelerine neden olmuştur (Saray, 1993, 19-21)⁸.

Türkistan halkı arasında, duygularını dile getirmek üzere, hükümdar ve emirlerin her birine sonradan birer lakap takmışlardır. Misal olarak, Buhara emiri Nasrullah Hanı, kasap ve Hokand Hanını, köpek namıyla yâd ettikleri gibi; Çernayev'i de (Şîr-i nevâib = felâketler arslanı) namıyla yâd etmişlerdir. Taşkent halkından Rus taraftarlarının, entrika ve uydurması olmak üzere Rusların Taşkent'e gelişleri başlangıcında, anılan beyannameyi yaymakla bahsi geçen halkı, ne kadar mümkünse Ruslara ısındırmaya vesile olmuşlardır; yoksa yukarıda açıklandığı üzere, halk şimdiki halde Ruslardan, tam aksine son derece nefret gözüyle bakarlardı.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar:

Günaltay, Ş. (1938), "Türk Tarih Tezi Hakkındaki İnkıtalara Mahiyeti ve Tezin Kat'ı Zaferi", Belleten, Cilt: II, Sayı: 7/8, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

sayfalarından birini teşkil eden 93 harbinin (1876-1877) çıkmasını sağlamıştır. O sıralarda Osmanlı Devleti başında Sultan Abdülaziz, hariciye nâzırlığında da Mahmud Nedim Paşa bulunuyordu. (Yalçınkaya, 1996, 34-35).

⁸ Bu dönem Türkistan Hanlıkları arasındaki iç çekişme ve mücadeleler hakkında geniş bilgi için bk. (Saray, Özbek Türkleri Tarihi, İstanbul, 1993, 45-55, 59-62).

Yalçınkaya, A. (Ekim 1996), İgnatıyev'in Terfi Sebebi, Tarih ve Medeniyet D., Sayı: 31, İstanbul, Mabsan Matbaacılık.

Kitaplar:

Demir, A. (1998, Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler, İstanbul, Ötüken.

Esin, E. (1997), Türkistan Seyahatnamesi, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

Hayit, B. (1995), Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

---, (1997), "Basmaçılar" Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1917-1934), Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Holdsworth, M. (1959), Turkestan in the Nineteenth Century (XIX. Yüzyılda Türkistan), Londra, Oxford.

İlkul, A. K. (1997), Çin-Türkistan Hâtıraları, İstanbul, Ötüken.

Khalfin, A.N. (1964), Russian's Policy in Central Asia, 1857-1868, Londra, U. Press.

Karal, E. Z. (1988), Osmanlı Tarihi, Ankara, Türk Tarih Kurumu, c. V.

---, (1995), Osmanlı Tarihi, Ankara, Türk Tarih Kurumu, c. VII.

Komasyon, (1984), Muncid, Beyrut, Dar el-Kutub.

Kurban, İ. (1992), Şarkî Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949), Ankara, Türk Tarih Kurumu.

---, (1995), Doğu Türkistan İçin Savaş, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

Nâme-i Hümayun Defteri, No. 6

Sami, Ş. (1306/1889), Kamus-ı E'lâm, İstanbul, Mihran Matbaası, C. I.

Saray, M. (1993), Kazak Türkleri Tarihi "Kazakların Uyanışı", İstanbul, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık.

---, (1993), Özbek Türkleri Tarihi, İstanbul, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık.

---, (1993), Kırgız Türkleri Tarihi, İstanbul, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık.

---, (1993), Türkmen Tarihi, İstanbul, Nesil Matbaacılık.

---, (1994), Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasî Münasebetler, Türk Tarih Kurumu.

Schuyler, E. (1876), Turkistan: Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara and Kuldja, I-II, London, (yok).

---, (h.1294/m.1877), Musavver Türkistan Tarihi ve Seyahatnamesi (Osmanlıca), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kütüphanesi No. 24219, İstanbul, Darsaâdet.

---, (1966), Turkestan (Türkistan), Hazırlayan: G. Wheeler, Londra, (yok).

Singh, S. H. (1878), A History of Khokand, Lahor.

Uzunçarşılı, İ. H. (1959), Osmanlı Tarihi, Ankara, Türk Tarih Kurumu.